

ӘОЖ 330.322

Адилбаева Айгүл Серікханқызы

тарих ғылымдарының докторы, Қазақ инновациялық гуманитарлық-заң университеті, Семей қ., Қазақстан Республикасы
e-mail: aigulmalika@mail.ru

Анарбеков Шыңғыс Бейбітұлы

магистрант, Қазақ инновациялық гуманитарлық-заң университеті, Семей қ., Қазақстан Республикасы
e-mail: shyngys.kz.khan@mail.ru

**ТӘУЕЛСІЗДІК АЛҒАННАН КЕЙІНГІ ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ
ӘЛЕУМЕТТІК-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ТАРИХЫ**

Аталмыш мақалада жас мемлекетіміздің 1991 жылы тәуелсіздігімізді алып, егеменді ел болып қалыптасқан кезеңде, елбасымыздың бастауымен қабылданған стратегиялық-бағдарламалар мен еліміздің әлеуметтік-экономикалық дамуы мен тарихы жайында баяндалады.

***Түйін сөздер:** Инвестиция, экономика, инфрақұрылым, реформа, әлеумет, стратегия, нарық, капитализм, индустрия.*

В данной статье рассказывается об истории и социально-экономическом развитии нашей страны, стратегических программах, принятых главой государства в период становления нашего молодого государства как суверенной страны, обретшей независимость в 1991 году.

***Ключевые слова:** Инвестиции, экономика, инфраструктура, реформа, социум, стратегия, рынок, капитализм, индустрия.*

This article describes the history and socio-economic development of our country, the strategic programs adopted by the head of state during the formation of our young state as a sovereign country that gained independence in 1991.

***Keywords:** Investment, economy, infrastructure, reform, society, strategy, market, capitalism, industry*

Қазіргі замандағы егеменді Қазақстанымыз 1991 жылы тәуелсіз мемлекет боп қалыптасқан соң белін бекем буып, алға қарай жылжудың жолдарын іздестірді. Сол бастапқы кезеңдерде әлеуметтік-экономикалық және саяси ахуал шын мәнінде сын көтермес күйде еді. Қазақстанның экономикалық және саяси мүмкіндіктері сырттан осылай бағаланды: экономикасы әлжуаз, қазынасы бос, саяси жүйесі балаң, Кеңестер Одағы заманының конституциясы бойынша өмір сүріп жатқан, одан бар болғаны белгілі бір әскери әлеует қана еншілеген ел саналдық. Былайғы дүние бізді көзге де ілген жоқ. Әлемдік қоғамдастықты біздің ядролық қару-жарағымыз ғана алаңдатты. Елбасымыз Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевтың бастауымен еліміздің дамуына осы уақытқа дейін әр түрлі стратегиялық бағдарламалар жолданып, 30 жыл ішінде іргелі ел болып, қалыптасуымызға өзіндік септігін тигізді. Сана мен сезімнің шиеленісі мен шириығуы жағынан бұл ерекше жылдар болды. Бұл біздің мемлекетіміздің алдағы жүрер

жолын айқындайтын аса маңызды шешімдері қабылданған жылдар болды. Сол кезде қабылданған бір ғана бұрыс шешім еліміздің жүрер жолының бағыт-бағдарын елеулі өзгеріске ұшыратуы әбден ықтимал еді. Елбасымыздың бастауымен «Қазақстан - 2050, 2030, 2020», «Мәңгілік ел», «Рухани Жаңғыру» сынды әр тарапты елімізді алдыға жетелеп, әлеуметін көтеретін стратегиялық бағдарламалар қабылданды. Осы бағдарламалар қазіргі кезге дейін өзіндік өзектілігін жоғалтпай іске асырылып келуде. Басқа елдердің біздің батылдығымызға, жігерімізбен қабілетімізге, сайып келгенде еркіндігімізге қайран қалары анық.

Өйткені, бүгінгі күні біз жасаған дүниені рухы мықты халық ғана жасай алады. Халқымыз алдына анық та айқын мақсат қойды, жақсы өмір сүргісі келді, еркіндікке ұмтылды, ата-бабаларымыз келешек ұрпақтың лайықты өмір сүруін қалады және осыған өз ғұмырларының ұзақ жылдарын арнады. Бабаларымыздың еңбектері еш зая кеткен жоқ.

Қазіргі күнде еліміз әлемнің алпауыт елдерімен үзеңгілес боп әр салада өркендеуде. Біздің қазіргі таңдағы жетістігімізбен болашаққа қадам жасау үшін еліміздегі қабылданған саяси шешімдерімізбен тарихымызды саралап, алға ұмтылуымыз қажет. Енді жалпы қандай да болмасын мемлекеттің көркеюі оның әлеуметтік-экономикалық саяси жағдайына тікелей байланысты болады. Мемлекеттің әлеуметтік саясаты - қоғамның әлеуметтік-экономикалық өмір сүру жағдайын реттеудің бір бағыты болып табылады. Ол елдегі жалпы экономикалық жағдаймен тығыз байланысты және екі жақты қызмет атқарады. Бір жағынан, әлеуметтік саясатта тікелей және жанама түрде экономикалық дамудың мақсаттары көрініс алады. Себебі экономикалық іс-әрекет қоғамның барлық топтарына жақсы жағдай жасау мақсатында жасалады. Екінші жағынан, әлеуметтік саясат экономикалық өсудің факторы болып келеді. Егер экономикалық даму халықтың жағдайын жақсартпаса, онда еңбек өнімділігі төмендеп, жұмыс күшінің сапасы кемиді және қоғамда әлеуметтік тұрақсыздық пен қарама-қайшылық артады. Әлеуметтік саясат әр елде әр түрлі қалыптасады және оның нәтижелік көрсеткіштерін халықтың өмір сүру деңгейі сипаттайды. Кеше ғана кеңестік замандағы Қазақстанға марксизм ғылым рөлін атқарса, бүгін біз одан өзгеше басқа ғылымды іздеудеміз. Соңғы кездерде социализм идеясының өзі мен оның өткендегі жетістіктері негізсіз түрде теріске шығарылуда. Дегенмен нақ шақтағы қазақ елінің ахуалын жақсартып немесе төмендетіп айтсақ та, кеңестік замандағы және кейінгі жылдардағы жасалған әлеуметтік саясаттың тарихын зерделей салыстырсақ, келешектегі дамуға оң септігін берері сөзсіз. Осыған байланысты орынды сұрақ туындайды: бізге жалпы айтқанда капитализмді қайта қалпына келтіру қажет пе? Біздің елде капитализмнің табиғи даму үрдісі үзілді. Белгілі жағдайлар оның дамуына мүмкіндік бермеді. Біз шын мәнінде феодалдық елде социализм құруды шештік. Мұның салдарынан қоғамдық-экономикалық және саяси формация жіберіліп алынып, белгілі нәтижелерге әкелді. Қазақстан Республикасы қазір қоғамдық дамудың қандай сатысында орналасқан? Алдымен капиталистерді,

байларды, феодалдарды жойдық олар К. Маркстің теориясы бойынша өндірісті ұйымдастырушылар болуға тиіс еді. Сөйтіп, біздің елде ЖЭС кезеңінен 1992 жылға дейін жалдамалы еңбек қағидалары қолданылды. Алайда бұл шындығында болмаған социализм пердесімен бүркемеленді. КСРО-да экономикалық дағдарыс М.С. Горбачев айтқандай 70 жылдары емес, одан әлдеқайда бұрын басталды. Объективті түрде дағдарыстық жағдай тіпті 50-жылдары байқалды. Өйткені социалистік қоғамның негізі социалистік құрылыс емес, мемлекеттік капитализм болды. Біз феодализмнен капитализмге өтудің орнына 70 жыл мемлекеттік капитализмде өмір сүрдік. Бұл жүйе еліміздің дамуын тежеді. Азамат қоғамы тарихында меншіктің толығымен мемлекеттендірілген жағдайындағы орталықтандырылған жоспарлы шаруашылық жүйесін нарықтық қатынастарға өту оқиғасы болып көрген емес. Оның үстіне ғасырлық дәстүрлері мен тұрақтылығы үстем номадтық өндіріс тәсілі және кеңестік тоталитаризмнің реквизиция, национализация, тәркілеу жаппай ұжымдастыру сияқты қасиеттерін басынан өткізген халықтың сан қилы да өте күрделі тарихи тағдыры бар елде болғанын ескерген жөн. Н.Ә. Назарбаев «Қазақстан-2030» жолдауында «Біздің жаңа мемлекетті, жаңа нарықтық экономика мен жаңа демократияны көптеген өзге де жас тәуелсіз мемлекеттер осы тәрізді жолды басынан кешіп те үлгерген уақытты құру үстіндеміз» деп атап көрсеткен болатын.[1] Қазақстан КСРО кезінде экономикалық саясатты өз алдына жүргізген жоқ. Өйткені өндіргіш күштердің дамуының барлық мәселелері жалпы одақтық еңбек бөлінісі және табиғи-шаруашылық кешені шеңберінде тек орталықта ғана шешілетін. Н.Ә. Назарбаевтың «Ғасырлар тоғысында» атты еңбегінде өткеннен қалған қазіргі ауыр жағдайдың себептерін айқын ашып көрсеткен.[2] Сондықтан да әкімшілік және экономикалық өзгерістерді жасау өте қиынға соқты. Егемендікке ие болған және шаруашылықты жүргізудің нарықтық негіздеріне көшкен Қазақстанның геосаяси саясаттың өзгеруі жеке мемлекеттік саясатты қалыптастыру қажеттігін тудырды. Президент жолдауында реформаларды іске асыруға

байланысты болған өзгерістер ескеріліп, болашақтағы мақсаттар мен стратегиялық және тактикалық міндеттер белгіленген. Елбасы өте маңызды ұзақ мерзімді басым мақсат пен жоғары деңгейдегі шетелдік инвесторлары бар дамыған нарықтық экономикаға негізделген экономикалық өсуді атайды. 1991 жылы егемендікке қол жеткізгенде экономикалық жағдайдың өзгеруі, жаңа нарықтық жүйелердің қалыптасуын талап етті. Елімізде нарық жүйесін қалыптастырған кезде өзіндік ерекшеліктері ескерілуге тиіс болды. Оған 1992-2002 жылдардағы сияқты экономиканың өсуі мен қарқынды дамуын айтуға болады. Қазақстан нарығының дамуы 3 кезеңге бөлінеді:

1) 1991-1993 жылдары ең күшті соққы халыққа баға бірнеше өсіп, жалақы мен зейнетақы, жәрдемақы бірнеше айға кешіктірілгенде тиді. Ақша реформасы өтті – қаржы қарыздары, есепке алу, баспа-бас айырбастар енгізіліп, төленбеген төлемдер пайда болды. Жеткізушілер тек өзінің меншікті өнімдерімен есеп айырысты. Мұның нәтижесінде республикада баспа-бас айырбастау үлесі 45%-ға жетті.

2) 1994-1998 жылдары үкімет нарық механизмдерінің элементтеріне қатысты тіркелген бағам енгізіп, меншіктің дамуының жаңа нысандарын құрды. Нарық нысандарының қарқынды дамуы меншік иелерінің жаңа таптарының құрылуына, жеке меншіктің нығаюына әкелді. Мұнда баға өсуінің қарқыны айтарлықтай төмендеді.

3) 1998 – 2006 жылдары нарық жеке меншіктің кенею жағдайында дамыды. Нарықтың қалыптасуында шешуші рөлді шетелдік инвестициялар атқарды және молықтырылған кезеңі болды. Іс жүзінде наннан бастап автомобильге дейін бәрін сатып алуға болатындай мүмкіндік туды.

Қазақстан Республикасы үкіметінің 2000-2003 жылдарға арналған орта мерзімдік әлеуметтік саясаты соңғы жылдары қоғамда көзге көріне қалыптасып қалған оңды әлеуметтік-экономикалық жетістіктер мен жағдайларды тұрақтандырып, экономиканың дағдарыстан шығып өсуіне қарай жұмыссыздық пен кедейшілікті жоюға және әлеуметтік дамудың ұзақ мерзімдік негізін қалауға бағытталған. Мемлекетіміздің статистика және

сараптау комитеті ай сайын қазақстандықтардың тұрмыс деңгейін анықтау мақсатында арнайы статистикалық бақылау және зерттеу жұмыстарын жүргізеді. «Қазақстан-2030» ұзақ мерзімдік даму стратегиясында халықты әлеуметтік қорғау, жұмыссыздық пен кедейшілікті жою бірінші кезекте тұрған негізгі әлеуметтік мәселе ретінде атап көрсетілген. Елбасымыз «Қазақстан-2030» жолдауында инвестиция мәселесіне көп көңіл бөлген. Ол үшін алдымен ыңғайлы инвестициялық климат жасау керек. Бұл үшін президент жарлығымен тікелей инвестицияларды қолдайтын біздің саясатымызды іске асыру құқығына ие, Қазақстандағы бірден-бір мемлекеттік орган мәртебесі бар инвестициялар жөніндегі мемлекеттік комитет құрылды. Инвестиция комитеті халықаралық ұйымдарға кіре бастады. Инвестицияны тартуды көтермелеу жөніндегі халықаралық агенттікке мүше болды. 1997 жылы 28 ақпанда тікелей инвестицияларды ынталандыру мақсатында, инвестициялар тартуға жеңілдіктер жасаған «Тікелей инвестицияларды қолдау туралы» заң қабылданды. Бұл құжаттың басты мақсаты – өндіріс пен шаруашылықтың аса маңызды салаларын қамтамасыз ету, экономикадағы шикізаттық бағытты жою және оның мынадай салаларын құру: өндірістік инфрақұрылым, мемлекеттік сыртқы займдар, несиелер және республика бюджеті есебінен қаражаттандырылған объектілер. Бұл қаржылардың түрі мұнай өнеркәсібінің шикізат базасын дамытуға, транспорт, энергетика, металлургия және машина жасау мәселелерін шешуге жұмсалады. Бөлінген қаржыларды мақсатты игеру ел экономикасын қалпына келтіру қарқынын өсіруге жағдай жасады. Осының нәтижесінде, 1998 жылы жекелеген кәсіпорындарда өнім өндіру артты. Экономикалық талдаулар 1997 жылы түсті металлургия салаларындағы көтерілудің тұрақтылығын байқатты. Ал бұл жұмыс істеп тұрған және жаңа қуаттарды пайдалану, несие құйылымдарын дұрыс пайдаланудан туған көрсеткіш. Жолдауда елбасымыз кәсіпорындарды жекешелендірудің негізінен аяқталғанын, тек оны соңына дейін толық жеткізу керек екендігін атап айтқанда энергетика, көмір өнеркәсібі, мұнай-газ кешені

және металлургия кәсіпорындарын жекешелендіріп басқарудың жаңа жүйесіне беру керектігін атап көрсетті. Өндіріс орындарын басқарудың келісімшарттары мен оны сатудың тендерлік жағдайлары ең алдымен кәсіпорынның жалақы төлеудегі қарызын өтеуге, бюджетке қаржы беруге, айналым қаржысын толықтыруға, өндірісті жаңғыртуға, инвестиция тартуға, шикізат базасын кеңейтуге және әлеуметтік мәселелерді шешуге бағытталады. Н.Ә. Назарбаев Қазақстанның индустриялық-технологиялық стратегиясын қалыптастыру қажеттілігі дүниежүзілік тәжірибеден туындағанын атап айтты.[3] Дамушы елдердің кейбірі болмаса, барлығы дерлік еңбекті көп талап ететін өндірістен капитал, технология, ғылым күшін пайдаланатын өндіріске өту жолынан өтті. Өндірістің икемсіздеу, ауыр салмақты құрылымын бірден жөндей қою мүмкін емес. Ал дүниежүзілік тәжірибе жалпы ұлттық өнімді ауыл шаруашылығы мен қазып алушы өнеркәсіп үлесінің азайып оның есебіне өндіріс, әсіресе ғылымға сүйенген, жоғары қосымша құнға негізделген және қызмет көрсету саласы үлесінің өсуіне бағытталған белгілі бір жүйені қажет деп табуда. Алайда, тек әлеуметтік-экономикалық өсу өз алдына бір мақсат емес. Ол бүкіл еліміздің мүддесіне бағытталғанда ғана игі нәтижелер береді. «Экономикалық өрлеудің еліміздің дамуы үшін қаншалықты

маңызды екенін баршамыз түсінеміз. Қарқынды экономика болмайынша біз мектептер мен ауруханаларды қаржыландыра алмаймыз, қоғамды жемқорлық пен қылмыскерліктен қорғай алмаймыз. Сондықтан бұл басымдылық бүгін де, ертең де және алдағы отыз жылдың ішінде де ең маңызды басымдылықтардың бірі болып қала береді.»[4] - деп елбасымыз «Қазақстан-2030» жолдауында әлеуметі мен экономикасы жайында сөз сөйлеген болатын. Елбасымыздың алғашқы егеменді ел болған уақытта жолдауларында, мемлекетімізге шетелден инвесторларды тартып, қазақ халқының ахуалын көтеруге сонымен қоса ғылым мен білім жолында технологияға көп көңіл болуын бағдар жасап, дөп басып айтқан болатын. Қазіргі таңдағы халқымыздың әлеуметтік жағдайы жақсарып, экономикамыздың өрлеуі - әрине кешегі өткен уақытта елбасымыздың «Жеті рет өлшеп бір кесетін шешімі», кемеңгерлік басшылығы мен саяси біліктілігінің арқасында болды және осындай асықпай жүріп, анық басатын қадамдары тәуелсіз Қазақстанымызды сөзсіз жарқын болашаққа жетелей бермек.

1. Н.Ә. Назарбаев. Қазақстан-2030. Егемен Қазақстан, 11 қазан, 1997.

2. Н.Ә. Назарбаев. Ғасырлар тоғысында. Алматы, 1996. 38-39-беттер.

3. Н.Ә. Назарбаев. Қазақстан-2030, 11-бет.

4. Н.Ә. Назарбаев. Қазақстан-2030, 11-бет.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Назарбаев Н.Ә. Қазақстанның егеменді мемлекет ретінде қалыптасуы мен дамуының стратегиясы. - Алматы, 1993 ж.
2. Қ.Б. Бердалиев. Қазақстан экономикасын басқару негіздері - Алматы, 2001 ж.
3. К.Ә. Берденова, Б.Ә. Есіркемесова, Ж.Ж. Жұмабаева. Қазақстанның экономикалық тарихы – Алматы, 2010 ж.
4. Ө.Қ. Есқараев. ҚР-ның нарығын мемлекеттік реттеу – Алматы, 2007 ж.

Адилбаева Айгүл Серікханқызы

Лауазымы: тарих ғылымдарының докторы, Қазақ инновациялық гуманитарлық-заң университеті, Семей қ.

Пошталық мекен-жайы: 071400, Қазақстан Республикасы, Семей қ., Ибраева, 145-12

Ұялы тел.: 8775 623 50 07

Email: aigulmalika@mail.ru

Анарбеков Шыңғыс Бейбітұлы

Лауазымы: магистрант, Қазақ инновациялық гуманитарлық-заң университеті, Семей қ.

Пошталық мекен-жайы: 071400, Қазақстан Республикасы, Семей қаласы, Жаңақұрылыс, 11 үйі.

Ұялы тел.: 8778 405 90 98

Email: shyngys.kz.khan@mail.ru

Тәуелсіздік алғаннан кейінгі ҚР-ның әлеуметтік-экономикалық тарихы

Адилбаева Айгүл Серікхановна

Должность: доктор исторических наук, Казахский гуманитарно-юридический инновационный университет.

Почтовый адрес: 071400, Республика Казахстан, г. Семей, Ибраева, 145-12

Сот.ном.: 8775 623 50 07

Email: aigulmalika@mail.ru

Анарбеков Шынгыс Бейбитович

Должность: магистрант, Казахский гуманитарно-юридический инновационный университет

Почтовый адрес: 071400, Республика Казахстан, г. Семей, ул.Новостройка, 11

Сот.ном.: 8778 405 90 98

Email: shyngys.kz.khan@mail.ru

Социально-экономическая история РК после обретения независимости

Adilbaeva Aigul Serikhanovna

Position: Doctor of history, Kazakh humanities and law innovation university

Mailing address: 071400, Republic of Kazakhstan, Semey city, Ibraeva, 145-2.

Mob.phone: 8775 623 50 07

Email: aigulmalika@mail.ru

Anarbekov Shyngys Beibytovich

Position: Undergraduate, Kazakh humanities and law innovation university

Mailing address: 071400, Republic of Kazakhstan, Semey city, Novostroika, 11

Mob.phone: 8778 405 90 98

Email: shyngys.kz.khan@mail.ru

Social-economic history of the Republic of Kazakhstan after independence